

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Березовська Людмила Іванівна

УДК 378:37.091.12:3-051:316.77:81'233

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Одеса–2020

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

докторка педагогічних наук, професорка,
дійсна членкиня НАПН України
БОГУШ Алла Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», завідувачка кафедри теорії і методики дошкільної освіти.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ХАРЧЕНКО Сергій Якович,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

докторка педагогічних наук, професорка
АРХИПОВА Світлана Петрівна,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
професорка кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки; директорка ННЦ зовнішніх і міжнародних зв'язків;

докторка педагогічних наук, професорка
БІЛА Олена Олександрівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, професорка кафедри загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної освіти.

Захист відбудеться «17» листопада 2020 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою : 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті та в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Старо-портофранківська, 36.

Автореферат розіслано «15» жовтня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. А. Княжева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У період стрімких соціально-економічних змін модернізація вищої освіти в Україні, її гуманістична спрямованість вимагає підготовки компетентних фахівців, готових здійснювати професійну діяльність в умовах інноваційного розвитку суспільства, що, у свою чергу, підвищує вимоги до професійного розвитку особистості, її здатності осмислювати сутність соціальних процесів, вибудовувати стратегії взаємодії з іншими людьми, обирати способи досягнення цілей, прогнозувати результати власної діяльності, тобто бути підготовленими до виконання складних професійних завдань у процесі міжособистісної взаємодії і спілкування. Зважаючи на це, пріоритетним завданням сучасної педагогічної освіти України є якісна підготовка майбутніх соціальних працівників до практичної діяльності, яка полягає насамперед у формуванні їхньої комунікативно-мовленнєвої компетентності. Від уміння налагоджувати ефективну комунікативну взаємодію з клієнтами різних соціальних груп і відомств залежить успіх професійної діяльності соціального працівника.

Обґрунтування необхідності комунікативно-мовленнєвої підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти відображено в нормативно-правових документах, зокрема Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.), постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей», за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (2015 р.), державному галузевому стандарті спеціальності «Соціальна робота» (2019 р.).

Проблема підготовки майбутніх фахівців до соціально-педагогічної діяльності, розвитку їхнього професіоналізму та компетентності досліджувалась у різних напрямках: загальнотеоретичні та концептуально-методологічні засади соціальної роботи (С. Архипова, В. Бочарова, І. Богданова, Р. Вайнола, І. Зверева, І. Зимняя, А. Капська, О. Карпенко, Л. Коваль, І. Ковчина, І. Козубенко, Г. Лактіонова, С. Литвиненко, М. Лукашевич, І. Мигович, Н. Ничкало, В. Поліщук, В. Полтавець, В. Сидоров, С. Толстоухова, С. Харченко, М. Фірсов та ін.); соціально-психологічні та соціально-педагогічні аспекти соціальної роботи (О. Безпалько, Б. Вульф, Л. Міщик, А. Мудрик, О. Петровський, Б. Шапіро та ін.); професійно значущі для майбутніх соціальних працівників особистісні якості стали предметом дослідження О. Білої, І. Богданової, Р. Вайноли, Л. Ваховського, М. Галагузової, В. Гриньової, А. Кузьмінського, Г. Лактіонової, М. Мудрика, В. Полтавця, В. Сидорова, І. Трубавіної, С. Харченка та ін.; формування професійної компетентності розкрито в дослідженнях І. Бега, Н. Бібік, О. Білої,

Д. Годлевської, І. Зязюна, Ю. Ємельянова, Л. Карпової, А. Хуторського та ін.; професійно-комунікативну компетентність майбутніх соціальних працівників розглядали В. Баранюк, Д. Годлевська, О. Канюк, І. Козубовська, Т. Кобзар, М. Лаптева, В. Москаленко та ін.

Лінгводидактичні закономірності формування комунікативної компетентності особистості розкрито в дослідженнях А. Богуш, О. Копусь, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін. Процеси мовлення та мовленнєвої діяльності вивчали А. Богуш, Т. Ладиженська, О. Леонтєв, Р. Немов, М. Оліяр та ін. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь розглянуто в роботах Ф. Бацевича, О. Беляк, В. Кан-Калика, Л. Мацько, О. Пасічник, О. Савенкової, Т. Шепеленко та ін. Незважаючи на значну кількість наявних наукових досліджень, проблема формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників залишається актуальною та потребує розв'язання низки суперечностей між:

- потребою суспільства в підготовці компетентних та конкурентоздатних соціальних працівників, які спроможні працювати у складних і непередбачуваних умовах сьогодення та недостатнім рівнем підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності;

- змістом наявного методичного та технологічного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників і необхідністю модернізації освітнього процесу, пошуку ефективних методик та технологій навчання, спрямованих на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників;

- вимогами сучасного інформаційно-комунікаційного суспільства до рівня володіння інформаційно-комунікаційними технологіями майбутніх соціальних працівників у роботі з різними категоріями населення і реальною сформованістю інформаційно-комунікаційних навичок міжособистісної взаємодії у студентів.

Аналіз стану розробленості проблеми в соціально-педагогічній науці та практиці, відсутність цілісних і комплексних досліджень з проблеми, її недостатня теоретико-практична обґрунтованість та необхідність вирішення наявних суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Теоретичні і методичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки, психології та педагогічних інновацій «Стратегії становлення та розвитку фахівців соціономічної сфери» (№ 1117U000115), що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено вченою

радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 7 від 29.12.2016 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 2 від 27.03.2019 р.).

Мета дослідження: науково обґрунтувати методологічні і теоретичні концепти, педагогічні умови та експериментальну методику формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати методологічні концепти і визначити теоретичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

2. Розкрити сутність і структуру феномену «комунікативно-мовленнєва компетентність майбутніх соціальних працівників»; уточнити зміст понять «комунікативно-мовленнєва професійна діяльність», «комунікативно-мовленнєвий супровід».

3. Схарактеризувати стан сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

4. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

5. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

6. Теоретично обґрунтувати та спроєктувати модель формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

7. Розробити й апробувати експериментальну методику формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в процесі професійної підготовки соціальних працівників.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка соціальних працівників у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: зміст й експериментальна методика формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні залежності формування комунікативно-мовленнєвої компетентності від реалізації методологічного, теоретичного та методичного концептів (законів, принципів, підходів, змісту, методів і форм) організації освітньої діяльності у закладах вищої освіти, спрямованої на сформованість комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Загальна гіпотеза конкретизована в часткових гіпотезах, які передбачають, що формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти;
- комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників;
- залучення студентів до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності;
- позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності.

Провідною ідеєю дослідження стало положення про те, що формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти зумовлюється, з одного боку, методологічним вектором (закони, принципи, підходи, закономірності) їхньої професійно теоретичної підготовки, з іншого – методичною організацією освітнього процесу, спрямованого на формування особистісних якостей та комунікативно-мовленнєвих умінь, необхідних для здійснення професійної діяльності. Рівень сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності студентів залежить від теоретичної і практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності, усвідомлення ними необхідності оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями для успішного виконання професійних завдань. Комунікативно-мовленнєву компетентність розглядаємо як інтегративний складник професійної діяльності соціального працівника.

Концепція дослідження. Необхідність розроблення теоретико-методичних засад формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в процесі підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти зумовлена реаліями сьогодення, що розширюють спектр професійних функцій соціального працівника і посилюють значущість комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок ведення діалогу, встановлення міжособистісної взаємодії у роботі з різними групами клієнтів. Ефективність означеної діяльності залежить від модернізації освітньо-методичного процесу в закладах вищої освіти, освітньо-професійних програм, які передбачають інтеграцію лінгвістичних дисциплін та дисциплін фахової спрямованості, підвищення практичної підготовки студентів – майбутніх соціальних працівників із формування ключових компетенцій, зокрема, комунікативно-мовленнєвої, оскільки від знання «мови фаху» залежить успіх професійної діяльності соціального працівника. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки – це цілеспрямований, керований процес, який

ґрунтується на трьох взаємопов'язаних концептах – методологічному, теоретичному, технологічному, що сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт дослідження становлять філософські положення про мову як засіб спілкування, єдність мови і мовлення, мови та мислення, комунікативно-мовленнєвої діяльності, наукові положення про загальну і професійну культуру соціального працівника, гуманітаризацію та демократизацію системи освіти.

Методологічні засади дослідження базуються на використанні законів, принципів, закономірностей, методологічних підходів, що слугували підставою для формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки, зокрема:

- *системно-цілісний підхід* – забезпечує цілісність підготовки майбутнього соціального працівника, виявлення різноманітних зав'язків між елементами (предметами) та зведення їх у єдине ціле з дотриманням певного алгоритму дій (аналіз, планування, проектування), створення розвивального комунікативно-мовленнєвого середовища для пізнавальної активності, міжособистісної взаємодії у процесі спілкування. У контексті системно-цілісного підходу в дослідженні використано моделювання експериментальної методики формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки;

- *комунікативно-діяльнісний підхід* – спрямований на формування вміння орієнтуватися в безперервному потоці інформації, обирати доцільну до ситуації комунікативно-мовленнєву стратегію і тактику взаємодії для досягнення мети спілкування, встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у різних сферах професійної діяльності майбутнього соціального працівника; формування особистісних якостей і комунікативно-мовленнєвих умінь, спрямованість на досягнення успіху в комунікативній діяльності, прагнення до самовдосконалення та саморозвитку;

- *компетентнісний підхід* – передбачає формування компетентного соціального працівника, з чітко визначеною системою професійних компетенцій і компетентностей, ціннісних орієнтацій, спрямованих на високу результативність та продуктивність у майбутній професійній діяльності соціального працівника.

Теоретичний концепт дослідження визначає систему вихідних теоретичних положень, принципів, що розкривають зв'язок її із практичною комунікативно-мовленнєвою підготовкою майбутніх соціальних працівників до здійснення професійної діяльності.

Теоретичні засади дисертаційного дослідження становлять концепції філософії освіти (В. Андрущенко, М. Бахтін, М. Євтух, І. Клімов, Е. Коваленко, В. Кремень, В. Луговий, М. Михальченко, В. Огнев'юк, В. Янів та ін.); психологічні аспекти підготовки фахівців у закладах вищої освіти (І. Бех,

Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, А. Маркова, А. Маслоу, С. Рубінштейн, Н. Талізін, Н. Чепелєва та ін.); педагогічні засади професійної підготовки фахівців різних галузей (О. Абдулліна, А. Алексюк, В. Андрущенко, С. Архипова, Ю. Бабанський, В. Беспалько, О. Біла, І. Богданова, А. Богуш, Р. Вайнола, Г. Васянович, Т. Волкова, О. Гомонюк, С. Гончаренко, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зязюн, А. Капська, О. Карпенко, Е. Карпова, Н. Кічук, О. Ковтун, І. Княжева, А. Кузьмінський, З. Курлянд, В. Луговий, Л. Міщик, Н. Ничкало, Н. Побірченко, В. Поліщук, С. Харченко та ін.

Методичний концепт позиціонує визначення критеріїв і показників сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності, репрезентує розроблення експериментальної методики формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки, що передбачає залучення студентів до різних видів комунікативно-мовленнєвої діяльності, використання інноваційних форм і методів роботи, спрямованих на формування компетентного, конкурентоздатного фахівця, обізнаного в новітніх засобах комунікації, що збагачує професійні можливості соціальних працівників у вирішенні соціальних проблем різних груп клієнтів.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення теоретико-методичних положень застосовано для визначення понятійно-категоріального апарату, педагогічних умов формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; аналіз нормативної та навчально-методичної документації – для виявлення стану проблеми, що досліджується; аналіз практичної підготовки студентів – майбутніх соціальних працівників та виявлення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності; *емпіричні:* анкетування, опитування, тестування, ранжування, спостереження, бесіда, методи експертних оцінок, само- та взаємооцінки, наративні методики, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, прикінцевий етапи) – для перевірки гіпотези дослідження; *статистичні:* методи математичної статистики (критерій Хі-квадрат (Chi-square test) і критерій Фішера (Fisher's exact test)) використано для кількісного та якісного аналізу й перевірки достовірності отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. У дослідженні на різних етапах експерименту взяли участь 697 студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 175 соціальних працівників міських та обласних центрів

соціальних служб сім'ї, дітей та молоді Івано-Франківської, Тернопільської і Чернівецької областей.

Наукова новизна дослідження: *уперше науково обґрунтовано методологічні концепти і теоретичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (системно-цілісний, комунікативно-діяльнісний, компетентнісний підходи); розкрито сутність і структуру феномену «комунікативно-мовленнєва компетентність майбутніх соціальних працівників»; схарактеризовано стан сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки; визначено критерії (знаннєво-мовленнєвий, комунікативно-дієвий, оцінно-рефлексійний), показники та схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників (високий, достатній, задовільний, низький); визначено й науково обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти; комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; залучення студентів до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності; позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності); обґрунтовано та спроєктовано модель формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (інформаційно-збагачувальний, комунікативно-діяльнісний, продуктивно-творчий, оцінно-рефлексійний етапи); уточнено поняття «комунікативно-мовленнєва діяльність», «комунікативно-мовленнєвий супровід»; подальшого розвитку набули теорія, методика і технології формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.*

Практичне значення дослідження полягає в розробленні й апробації діагностувальної та експериментальної методик формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки; елективного курсу «Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників» (для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти); збагачено зміст професійно спрямованих навчальних дисциплін («Вступ до спеціальності», «Ведення професійних документів», «Основи міжособистісного спілкування», «Основи консультування», «Етика соціальної роботи», «Теорія соціальної роботи», «Основи конфліктології і партнерства», «Професійна майстерність соціального працівника»)

додатковими темами, що сприяють формуванню комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; започатковано науковий гурток «Communication», розроблено тренінг «Усвідомлене «Я» у професії», професійно спрямовані рольові та ділові ігри («Що до чого», «Я зможу досягти успіху», «Ділова бесіда з людьми різного типу», «Розмова з підлеглим», «Підсумки діяльності школи волонтерів», «Підписання угоди», «Вакансія»); кейси («Конфліктна ситуація», «Ухвалення рішення», «Конфлікт»), круглий стіл («Особливості консультування різних категорій клієнтів»), інтерактивні вправи та завдання (мозковий штурм, метод-прес, незакінчені речення, експрес-бесіда, оксфордські дебати, технології коучингу, портфоліо, метод SWOT аналізу, проєктні технології), спрямовані на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Основні положення та результати дослідження можуть бути використаними в процесі розроблення освітніх професійних програм із лінгвістичних та професійно спрямованих навчальних дисциплін, підготовки навчально-методичних посібників, підручників, проведенні аудиторних занять зі студентами спеціальності 231 «Соціальна робота» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи Чернівецького національного університету (довідка про впровадження № 17/17-3059 від 22.11.2019 р.), Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка про впровадження № 8-Д від 03.12.2019 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 01-12/07 від 30.01.2020 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 447-33/03 від 15.05.2020 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження № 16/20 від 06.03.2020 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка про впровадження № 01-23/105 від 12.05.2020 р.), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (довідка про впровадження № 622/30/4 від 13.05.2020 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечено теоретичною й методологічною обґрунтованістю основних позицій; використанням комплексу методів дослідження, що відповідають об'єкту, предмету, меті, завданням та гіпотезі дослідження; підтвердженнями кількісними та якісними показниками експериментальних даних; репрезентативністю експериментальної вибірки дослідження; підтвердженою статистичною оцінкою, апробацією концептуальних положень дослідження.

Особистий внесок здобувача в праці у співавторстві. У колективній монографії «Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах українських Карпат» (№ 2) авторці належить стаття «Наукові підходи до формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти»; у колективній монографії «Education pedagogy: problems and prospects for development in the context of reform» (№ 3) – стаття «Formation of communicative-speaking competence of future social workers by a competent approach»; у праці № 30 – опис проведення занять спрямований на формування, розвиток та вдосконалення особистісних і професійних компетентностей (організаторських, творчих, лідерських, комунікативних тощо) фахівців, а також підвищення ефективності їхньої професійної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження висвітлено на міжнародних: «Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции» (Брест, 2011), «Соціальна робота як правозахисна професія» (Чернівці, 2015), «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2016), «Особистість, суспільство, політика» (Люблін, 2016), «Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців» (Ужгород, 2016), «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи» (Київ-Чернівці, 2017), «Соціальна робота і проблеми міграційних процесів у глобалізованому світі» (Чернівці, 2018), «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» (Кропивницький, 2018), «Духовно культурне виховання особистості в умовах входження людства в Епоху Культури» в рамках міжнародного проекту Д. Поля Шафера «Епоха Культури» (Київ, 2019), «Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності» (Тернопіль, 2019), «Research and Innovation: Collection of scientific articles» (Belgium, 2019), «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти» (Одеса, 2019), «Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique» (Genève, 2019), «Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів» (Ужгород, 2019), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2019), «Соціокультурологічні та психолого-педагогічні аспекти становлення особистості в сучасному суспільстві: тенденції і перспективи» (Івано-Франківськ, 2019), «Dynamics of the development of world science» (Canada, 2020), «Topical issues of the development of modern science» (Sofia, Bulgaria, 2020), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2020), «Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation» (Riga, Latvia, Kharkiv, Ukraine, 2020); *усеукраїнських*: «Соціальна педагогіка і соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2015), «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи»

(Івано-Франківськ, 2016), «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2020), «Педагогічна освіта в Україні: традиції та сучасні виклики» (Івано-Франківськ, 2020) науково-практичних конференціях.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 56 публікаціях, зокрема одноосібній монографії, 2 колективних монографіях, навчальному посібнику, 20 одноосібних статтях у фахових виданнях України, 8 – у міжнародних науково-періодичних виданнях (1 (Scopus) – у співавторстві), 22 – апробаційного характеру; 2 – додатково відображають результати дослідження.

Кандидатська дисертація з теми «Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях» зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова) захищена у 2005 р. у Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (671 найменувань, із них 31 – іноземними мовами); 8 додатків, поданих на 52 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 531 сторінку, обсяг основного тексту складає 416 сторінок. Робота містить 13 таблиць, 20 рисунків, що обіймають 19 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і стан проблеми дослідження, окреслено мету, визначено об'єкт, предмет і завдання дослідження, розкрито його концепцію та гіпотезу, обґрунтовано наукову новизну і практичне значення результатів дослідження, подано відомості про апробацію й упровадження результатів наукового пошуку, структуру, обсяг дисертаційної роботи, загальну кількість публікацій.

У першому розділі **«Теоретичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки»** здійснено аналіз досліджуваної проблеми в історичному, науково-педагогічному та практичному ракурсах; уточнено зміст понять «соціальна робота», «соціальний працівник», «підготовка», «професійна підготовка», «комунікативно-мовленнєва діяльність».

Проведений аналіз наукової літератури з теми дослідження свідчить, що проблема підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності досліджувалася в різних аспектах, зокрема: науково-методичні та організаційно-технологічні аспекти професійної підготовки соціальних працівників в умовах університетської освіти (О. Безпалько, О. Біла, І. Зверєва, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, В. Поліщук, В. Сидоров, С. Харченко та

ін.); управління якістю соціальної освіти (М. Євтух); теоретичні засади процесу становлення соціального працівника як професіонала (С. Архипова, О. Біла, А. Бочарова, А. Капська, В. Курбатов, В. Поліщук, В. Полтавець, В. Сластьонін, С. Харченко та ін.); аспекти професійного спілкування та формування комунікативно-мовленнєвих умінь соціальних працівників (Д. Годлевська, В. Баранюк, О. Канюк, І. Козубовська, О. Пасічник, Т. Спіріна та ін.).

За результатами аналізу наукових праць визначено етапи підготовки соціальних працівників в Україні в контексті її становлення та розвитку: перший етап (1991–2000 рр.) – відкриття спеціальності «Соціальна робота» (напрямок «Соціологія»), створення організаційних умов для підготовки соціальних працівників; другий етап (2001–2010 рр.) – становлення спеціальності «Соціальна робота» (напрямок «Соціальне забезпечення»), стандартизація підготовки соціальних працівників відповідно до європейської освітньої парадигми (включення до Міжнародної асоціації університетів, багаторівнева система підготовки: бакалавр – спеціаліст – магістр), впровадження компетентнісного підходу до навчання; третій етап (2011–2015 рр.) – становлення спеціальності «Соціальна робота» (напрямок «Соціальна робота»), відсутність єдиних стандартів підготовки фахівців відповідно до Закону про вищу освіту (2014 р.); четвертий етап (2016 р. – дотепер) – акцентування на практичному складнику навчання (дуальна освіта), затвердження галузевих стандартів спеціальності «Соціальна робота» (перший і другий рівні вищої освіти, 2019 р.).

Підготовку майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності розглядаємо як цілеспрямований, керований процес взаємодії між викладачем та студентом із використанням сучасних інноваційних технологій навчання, у процесі якого у студентів формуються професійні знання, уміння та навички, стимулюються пізнавальна активність та мотиваційна спрямованість, розвиваються особистісні якості, необхідні для успішного професійного становлення майбутнього фахівця.

Комунікативно-мовленнєву діяльність майбутніх соціальних працівників розуміємо як складний, інтегрований процес взаємодії суб'єктів діяльності (соціального працівника і клієнтів) у міжособистісному спілкуванні, який передбачає наявність вербальних і невербальних умінь спілкування, доречного використання формул мовленнєвого етикету, технік аргументації, імпровізації; вміння будувати висловлювання, дотримуючись структури побудови тексту, встановлення міжособистісної взаємодії з клієнтом й емоційного контакту; вміння прогнозувати поведінку партнера, керувати власним емоційним станом, здійснювати непідготовлену, спонтанну комунікацію, відчувати і підтримувати комунікативно-мовленнєвий зв'язок зі співрозмовником.

У структурі комунікативно-мовленнєвої діяльності соціального працівника виокремлено такі взаємопов'язані складники: комунікативно-мовленнєві вміння

за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, письмо); комунікативно-мовленнєва взаємодія соціального працівника і клієнта в процесі спілкування на рівні суб'єкт-суб'єктних (рівноправних) партнерів, суб'єкт-об'єктних (соціальний працівник впливає на клієнта для досягнення мети спілкування), об'єкт-суб'єктних (клієнт цілеспрямовано обирає соціального працівника для надання йому допомоги, консультування, поради тощо); мовленнєві, перцептивні, емпатійні вміння.

У другому розділі «Методологічні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки» розкрито методологічні концепти комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти; схарактеризовано методологічні підходи (системно-цілісний, комунікативно-діяльнісний, компетентнісний) у процесі реалізації експериментальної методики, уточнено поняття «комунікативно-мовленнєва компетентність».

Системно-цілісний підхід охоплює два взаємопов'язаних поняття «система» і «цілісність» як сукупність взаємопов'язаних компонентів цілісної педагогічної системи, де кожний окремих елемент (частина цілого) може розглядатись як система зі своїми закономірностями, принципами, формами, методами та засобами навчання (В. Безпалько, Л. Берталанфі, С. Глікман, Г. Дідух-Ступ'як, В. Ковальчук, І. Луценко, С. Омельчук, В. Садовський, С. Харченко та ін.).

Системний підхід – універсальний методологічний інструментарій, який дає змогу різноаспектно і цілісно дослідити ті чи ті явища, обґрунтувати структурні зв'язки між ними, змодельовати систему підготовки фахівця на інтегративних, міждисциплінарних зв'язках, забезпечує цілісність знань з лінгвістичних, психологічних і професійно спрямованих навчальних дисциплін, допомагає виявити різноманітні типи зв'язків складного об'єкта та звести їх у єдине ціле, сприяє формуванню професійних якостей особистості як достатньо самостійної підсистеми з елементами, притаманними педагогічній системі (мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби навчання).

У процесі проектування експериментальної методики формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників було враховано, що система формування комунікативно-мовленнєвої компетентності вибудовується за структурними елементами (підсистемами) професійно-педагогічної підготовки майбутніх соціальних працівників як більш складної системи і функціонує за загальнодидактичними, методичними і частковими принципами, відтворюючи властивості загальної системи й набуваючи водночас своїх специфічних ознак як особливої цілісності. У структурі комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників виокремлено соціально-педагогічний і методичний компоненти, які

представлено у проєктованій системі через певні навчальні дисципліни, що забезпечуватимуть її цілісність і системність у контексті загальної професійно-педагогічної підготовки. Способом представлення навчальних дисциплін було обрано систему міжпредметних зв'язків як одного з її елементів, що може функціювати самостійно й автономно, сприяти досягненню поставленої мети, натомість не може забезпечити досягнення оптимального кінцевого результату. За системно-цілісним підходом, кожна із визначених підсистем (елементів) спрямовується на виконання специфічних цілей, що визначають їх функції у загальній системі. Елементами такої системи виступили комунікативні й мовленнєві вміння, комунікативна і мовленнєва діяльність, комунікативно-мовленнєва діяльність, набуті окремі види компетенцій, які в сукупності забезпечили сформованість комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Цілісність кожного елемента забезпечувалася взаємодією мети, змісту, відповідних їм форм і методів навчання.

Розглядаючи комунікативно-діяльнісний підхід як єдине ціле, враховували те, що і діяльнісний, і комунікативний складники тісно взаємопов'язані між собою, є концептуальною основою вирішення проблеми формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. Комунікативно-діяльнісний підхід передбачає навчання мови та мовлення, спрямованих на вирішення комунікативно-мовленнєвих завдань в оволодінні цією діяльністю. Практична спрямованість вивчення мови уможлиблює формування не лише лінгвістично грамотного фахівця, а й фахівця із високою мовленнєвою культурою, що особливо актуально для професійної діяльності соціального працівника. Змістом формування професійної компетентності соціального працівника в процесі навчання є: засвоєння професійно-нормативної лексики; робота з науковою, фаховою літературою, словниками, довідниками; формування вмінь створювати тексти різних стилів і жанрів, моделювати комунікативно-мовленнєві ситуації, які можливі в майбутній професійній діяльності; усунення типових порушень літературної мови.

Базовими поняттями комунікативно-діялісного підходу є позитивна мотивація мовленнєвої діяльності, культура спілкування, усвідомлення пріоритетності мовленнєвої діяльності як важливого складника професійної компетентності соціального працівника, здатного вільно й легко висловлюватись із будь-яких питань, виявляти високий рівень мовленнєвої підготовки та культури ділового спілкування. Формування мовно / мовленнєвої особистості соціального працівника здійснюється на засадах компетентнісного підходу.

Компетентнісний підхід розглядаємо як спрямованість освітнього процесу на формування у майбутнього соціального працівника професійної

комунікативно-мовленнєвої компетентності, на засадах інтеграції професійно спрямованих і лінгвістичних дисциплін, що забезпечує їхню ефективну професійну комунікацію у процесі міжособистісної взаємодії.

Комунікативно-мовленнєву компетентність майбутнього соціального працівника розглядаємо як інтегровану якість особистості, її здатність використовувати в практичній професійній діяльності набуті мовно / мовленнєві знання, вміння і навички, вербальні й невербальні засоби виразності, формули мовленнєвого етикету, життєвий досвід міжособистісного спілкування, сформовані особистісні й соціальні цінності, власне ставлення до соціального довкілля; уміння орієнтуватись у конкретній ситуації спілкування з клієнтами; ініціативність і стриманість, уміння досягати комунікативної мети; культура мовлення і комунікації. Компонентами комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього соціального працівника виокремлено: особистісний, мотиваційний, когнітивний, діяльнісний.

У третьому розділі **«Стан сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти»** висвітлено сучасний стан сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти; здійснено аналіз програмно-методичного забезпечення формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників, схарактеризовано рівні її сформованості; обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників.

Результати анкетування соціальних працівників-практиків і студентів-випускників 4 року навчання (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти) засвідчили, що в респондентів обох груп відсутні знання щодо сутності комунікативно-мовленнєвого супроводу, форм, методів, прийомів спілкування. Як соціальні працівники у своїй професійній діяльності, так і студенти під час проходження практики, здійснення волонтерської діяльності використовують здебільшого традиційні форми, методи та прийоми організації спілкування з клієнтами. Більшість респондентів обох категорій не усвідомлюють фахової значущості комунікації у професійній діяльності, а також необхідності рефлексії комунікативних умінь, хоча й відчують чимало труднощів у спілкуванні з клієнтами. Більше третини студентів оцінили свій рівень спілкування як незадовільний.

Визначено критерії і показники сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників: знаннєво-мовленнєвий критерій (показники: обізнаність із поняттями: «комунікація», «спілкування», «комунікативно-мовленнєва діяльність»; усвідомлення поняття «соціальний працівник – суб’єкт комунікативно-мовленнєвої професійної діяльності»; обізнаність із поняттями «компетенція», «компетентність», «мовленнєва

компетенція», «комунікативна компетенція» «комунікативно-мовленнєва компетентність», «комунікативно-мовленнєвий супровід професійної діяльності соціального працівника»); комунікативно-дієвий (показники: вміння організовувати ініціативно-діалогове спілкування з клієнтом; доречно використовувати вербальні і невербальні засоби виразності мовлення та формули мовленнєвого етикету; вміння конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, прогнозувати поведінку партнера); оцінно-рефлексійний (показники: вміння здійснювати самоаналіз комунікативно-мовленнєвих дій у спілкуванні з партнером; ефективна мовленнєва самопрезентація «Я – соціальний працівник» (самооцінка); адекватне оцінювання комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників (взаємооцінка)). Визначено рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників: високий, достатній, задовільний та низький.

Високий рівень виявлено у студентів, які усвідомлюють мету, завдання, цінності комунікативно-мовленнєвої компетентності в майбутній професійній діяльності, володіють професійною термінологією, розкривають зміст основних комунікативних понять, обізнані з етикетом вербальної та невербальної комунікації й адекватно використовують ці знання на практиці; конструктивно вирішують конфліктні ситуації, вміють встановлювати міжособистісні взаємини з клієнтом, виступають ініціаторами спілкування. Майбутні фахівці цього рівня грамотно і доступно для співрозмовника висловлюють свої думки, володіють нормами сучасної української літературної мови, здатні адекватно сприймати й розуміти партнерів по спілкуванню, розуміють невербальну комунікацію і можуть на практиці грамотно застосовувати її елементи; вони адекватно аналізують й оцінюють власну діяльність і діяльність інших учасників комунікативного процесу, доброзичливі й толерантні у взаємовідносинах, уміють встановлювати оптимальну комунікативну взаємодію зі співрозмовниками, демонструють упевненість у спілкуванні, володіють різними прийомами комунікативної взаємодії, діалогічним мовленням, здатні контролювати свій емоційний стан, виявляють емпатію. У разі виникнення конфліктних ситуацій схильні до співробітництва чи знаходження компромісу у їх вирішенні. У них наявні вміння взаємоконтролю та самоконтролю. Вони характеризуються адекватною самооцінкою, мають усталену потребу в професійному зростанні.

Достатній рівень сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності був у студентів, які усвідомлюють мету, завдання, цінності комунікативно-мовленнєвої компетентності в майбутній професійній діяльності, водночас недостатньо точно пояснюють професійну термінологію та зміст основних комунікативних понять. Вони обізнані з етикетом вербальної та невербальної комунікації, проте не завжди слушно використовують ці знання на практиці, вміють уникати конфліктних ситуацій, встановлюють

міжособистісну взаємодію з клієнтами. Студенти грамотно і доступно для співрозмовника висловлюють свої думки, володіють нормами сучасної української літературної мови, адекватно сприймають і розуміють партнерів по спілкуванню, складають діалоги, розуміють невербальну комунікацію та частково на практиці застосовують її елементи; аналізують й оцінюють власну діяльність, проте відчують певні труднощі при аналізі діяльності інших учасників комунікативного процесу; доброзичливі й толерантні у взаємовідносинах. Студенти цього рівня вміють встановлювати комунікативну взаємодію зі співрозмовниками, натомість не завжди демонструють упевненість у спілкуванні, оскільки недостатньо добре володіють прийомами комунікативної взаємодії та правилами ведення діалогу. Вони здатні контролювати свій емоційний стан, виявляють емпатію. У разі виникнення конфліктних ситуацій з певними труднощами знаходять шляхи їх вирішення. У них наявні вміння взаємоконтролю та самоконтролю, характеризуються адекватною самооцінкою. Мають потребу в професійному зростанні.

Задовільний рівень засвідчили студенти, які загалом усвідомлюють цілі, завдання, цінності комунікативно-мовленнєвої компетентності в майбутній професійній діяльності. Частково правильно, але не точно визначають комунікативні поняття і володіють професійною термінологією; виявляють незначний інтерес до оволодіння комунікативно-мовленнєвою компетентністю. Вони обізнані з етикетом вербальної та невербальної комунікації, проте не завжди слушно використовують ці знання на практиці. У процесі спілкування почуваються невпевнено, хоча загалом здатні налагодити комунікативну взаємодію відповідно до поставленого викладачем завдання. Майбутні фахівці цього рівня не завжди дотримуються норм сучасної української літературної мови. Вони обізнані із засобами невербальної комунікації, натомість на практиці здебільшого невдало їх застосовують, що викликає непорозуміння з партнерами по спілкуванню; не об'єктивно аналізують власну і діяльність інших людей, припускаються помилок у її оцінці. Студенти цього рівня вміють налагоджувати доброзичливі й толерантні стосунки з партнерами по спілкуванню, виявляють до них емпатію, натомість не завжди впевнені у спілкуванні, оскільки недостатньо володіють різними прийомами комунікативної взаємодії, вмінням будувати діалог, подекуди не здатні контролювати свій емоційний стан. Зазвичай намагаються уникати конфліктних ситуацій або пристосовуються до думки інших. Потреба в професійному зростанні є низькою.

Низький рівень характерний студентам, у яких відсутній інтерес до формування комунікативно-мовленнєвої компетентності. Вони не усвідомлюють цілі і завдання комунікативно-мовленнєвої діяльності, відчують значні труднощі в характеристиці ключових комунікативних понять. У них фрагментарні знання щодо специфіки професійного спілкування;

вони не володіють професійною термінологією, не обізнані з етикетом невербальної комунікації, у них постійно виникають комунікативні бар'єри і вони не вміють їх долати. Майбутні фахівці цього рівня не володіють нормами сучасної української літературної мови, припускаються помилок у висловленні думок, не розуміють і неадекватно застосовують на практиці елементи невербальної комунікації, не вміють будувати діалогічні взаємини з клієнтом, ставити запитання, аналізувати власну діяльність і діяльність інших. Самооцінка та взаємооцінка не об'єктивні. У спілкуванні не виявляють емпатії та не контролюють свій емоційний стан, тому стосунки зі співрозмовниками мають негативний характер. У разі виникнення конфліктних ситуацій тяжіють до суперництва.

До кожного з показників за кожним критерієм було дібрано низку діагностувальних завдань, які визначають сутність «комунікативно-мовленнєвої компетентності». За знаннєво-мовленнєвим критерієм на on-line платформі learningapps розроблено низку завдань: тест «Комунікація і спілкування», «Складники успішного спілкування соціального працівника», вправа «Професійна компетентність», «Комунікативна культура соціального працівника». За комунікативно-дієвим критерієм розроблено ігрові завдання на виявлення умінь студентів організовувати діалогове спілкування, дотримуючись правил його ведення; вправи на вміння використовувати вербальні і невербальні засоби комунікації, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. За допомогою on-line сервісу You Tube студенти переглядали без звука фрагменти діалогів та озвучували їх, аналізували сцени реальних життєвих (конфліктних) ситуацій і пропонували шляхи вирішення. На платформі learningapps виконували вправи «Впізнай емоцію», «Впорядкуй діалог», розв'язували тестові завдання. За оцінно-рефлексійним критерієм використано: питальник Форвергера на контактність для самоаналізу, оцінки переліку якостей, значущих для спілкування; методику «КОС-2» для оцінки комунікативних та організаторських умінь і схильностей студентів, питальник «Оцінка комунікабельності», вправи на вміння здійснювати самопрезентацію «Я – соціальний працівник» та вміння адекватно оцінювати комунікативно-мовленнєву діяльність.

За результатами аналізу матеріалів констатувального етапу експерименту визначено рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Так, високий рівень комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників було виявлено у 7,7% студентів ЕГ та 7,3% – КГ. На достатньому рівні перебувало 14,8% майбутніх соціальних працівників ЕГ та 14,4% – КГ. Задовільний рівень було виявлено у 33,7% респондентів ЕГ та 34,2% – КГ. Низький рівень сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності засвідчили 43,8% студентів ЕГ та 44,1% – КГ.

Визначено такі педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників: інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти; комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; залучення студентів до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності; позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності. Інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості в процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників дала можливість здійснювати зв'язки між предметами за такими основними лініями інтеграції: професійно-дисциплінарна (інтеграція знань і вмінь студентів із фахових дисциплін для формування професійної компетентності); комунікативно-мовленнєва (інтеграція знань студентів із лінгвістичних дисциплін і їх застосування у професійній, соціально-педагогічній діяльності як підґрунтя формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності); мовленнєво-практична (інтеграція змісту споріднених навчальних дисциплін для формування у майбутніх соціальних працівників системи професійно-значущих знань, практичних умінь узагальненого та комунікативного характеру, що мають властивості мобільності, функційності та універсальності). Формуванню системності знань сприяли такі міждисциплінарні зв'язки: опосередковано-прикладні – на основі формування споріднених понять «культура мовлення», «культура спілкування», «комунікативна культура», «мовленнєва діяльність», «комунікативна компетентність», навчально-міждисциплінарні прямі зв'язки (дисципліни одного блоку), ментально-опосередковані – у процесі вивчення дисциплін мовознавчої і фахової спрямованості.

Інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти відбувалася за таким алгоритмом: визначення сукупності дисциплін, зміст яких забезпечував необхідне теоретико-методичне та практичне підґрунтя підготовки майбутніх соціальних працівників та формування в них комунікативно-мовленнєвої компетентності («Українська мова за професійним спрямуванням», «Вступ до спеціальності», «Ведення професійних документів», «Основи міжособистісного спілкування», «Етика соціальної роботи», «Основи консультування», «Професійна майстерність соціального працівника», «Основи конфліктології і партнерства»); побудова загальної логіко-дидактичної системи для окреслення інформаційних зв'язків між змістовими елементами навчального матеріалу визначених дисциплін. На основі формування споріднених понять визначено додаткові

теми, спрямовані на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності; проаналізовано освітні програми лінгвістичних і фахових дисциплін для усунення дублювання; розроблено і впроваджено систему вправ («Скажи правильно», «Незакінчені речення», «Знайди помилку», «Гронування», «Дерево рішень», «Логіка думок»); міжпредметних навчальних проблемних завдань (бесіда «Яку роль відіграє відкритість у спілкуванні?», «Як досягти взаємного розуміння у спілкуванні?», «Комунікативна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом», «Сутність комунікативно-мовленнєвого потенціалу соціального працівника», «Особливості ділового спілкування», написання есе «Цілі та цінності спілкування»); проблемних комунікативно-мовленнєвих ситуацій (моделювання діалогу «Бесіда соціального працівника з клієнтом на задану тему», «Соціальний супровід клієнта», заповнення ділової документації), міжпредметних навчально-професійних завдань (ведення термінологічно-понятійних словників щодо визначення ключових понять лекції, опрацювання етичного кодексу соціального працівника та співставлення професійних функцій із комунікативними вміннями; написання звіту за результатами здійснення соціального супроводу сім'ї; підготовка тез «Мовлення – в міжособистісному спілкуванні», «Особливості вербального контакту», «Сприймання і розуміння людьми одне одного у процесі міжособистісного спілкування»; виконання тестових завдань для закріплення міжпредметних зав'язків на всіх етапах здійснення освітньої діяльності.

Комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників розуміємо як професійну комунікативно-мовленнєву взаємодію суб'єктів освітньої діяльності, спрямовану на підтримку та допомогу студентам у професійному зростанні, засвоєнні норм літературної мови, збагаченні словника термінологічною і професійною лексикою, саморозвиток та самовдосконалення в оволодінні професійними мовленнєвими навичками, що виявляється в умінні здійснювати комунікацію в різних її видах, формах і засобах, спрямованих на ефективне вирішення професійних завдань. Означений супровід передбачав: діагностувальну (виявлення труднощів комунікативно-мовленнєвої взаємодії); інформаційну (розкриття шляхів її розв'язання); консультаційну (надання допомоги на етапі ухвалення рішення й вироблення стратегії розв'язання проблеми); оперативну (своєчасна допомога в розв'язанні проблеми з опорою на потенційні можливості особистості студента), аналітичну (вивчення та аналіз результатів здійснення супроводу, корекція відхилень у розв'язанні проблем, пошук ефективних засобів для самореалізації суб'єкта супроводу) роботу. Використовувались інтерактивні форми, методи і засоби навчання, спрямовані на оволодіння майбутніми соціальними працівниками достатнім обсягом знань та практичних умінь здійснювати комунікацію в різних ситуаціях. Так, у ході лекцій і практичних занять основна увага зосереджувалася на формуванні

вміння майбутніх соціальних працівників вільно висловлюватися (створення комунікативно-мовленнєвого, розвивального середовища, невимущена атмосфера на занятті), долати комунікативні бар'єри (логічні, фонетичні, семантичні, стилістичні); вступати в розмову, будувати різні типи діалогів (розпитування, домовленість, обмін враженнями, обговорення), вести бесіду, дискусію, дотримуючись етапів проведення (вправи «Запитання-відповідь», «Бар'єри спілкування», «Типи бар'єрів та їх характеристика» тощо). Майбутні соціальні працівники залучалися до дискусії за такими проблемними запитаннями: «Яку роль відіграє відкритість у спілкуванні соціального працівника?», «Як досягти взаєморозуміння в процесі спілкування з клієнтом?», «Якими формами і методами можна підвищити рівень комунікативної культури майбутніх соціальних працівників?». Вирішували конфліктні ситуації (розгляд кейсів «Конфліктна ситуація», «Ухвалення рішення», «Конфлікт», інтерактивні вправи «Оксфордська дискусія», «Знайди правильний вихід»), організовували процес спілкування, використовуючи засоби мовленнєвої виразності («Як краще сказати?», «Добери слово», «Правильно-неправильно»).

Залучення майбутніх соціальних працівників до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності передбачало різні види самостійної роботи студентів: теоретичні (виконання курсових проєктів, підготовка тез до участі у студентських наукових конференціях, написання творчих, наукових робіт), практичні (моделювання, проєктування, виконання практичних завдань (заповнення бланків здійснення соціального супроводу сім'ї, розроблення лепбуків), спеціально-дібраних вправ («Вакансія», «Телефонна розмова», «Склади та розіграй діалог», «Правила спілкування», «Добери позицію»), методичні (розроблення інформаційних буклетів, презентацій, тематичні бесіди, диспути). Відпрацьовувались уміння вступати у процес комунікації з клієнтом і долати труднощі, які виникали під час взаємодії; студенти опановували практичні аспекти професійної діяльності з поступовим ускладненням завдань професійної взаємодії (складання індивідуального плану роботи з клієнтом у процесі проходження практики, аналіз та опис результатів виконаної роботи, окреслення шляхів професійного вдосконалення). Було розроблено систему освітньо-професійних завдань з урахуванням специфіки проходження кожного виду практичної підготовки.

Забезпечення позитивної мотивації майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності передбачало: розроблення комплексу комунікативно-мовленнєвих вправ і завдань («Що до чого», «Метод-прес», «Професійне майбутнє», «Я-реальне та Я-ідеальне», ділова гра «Я зможу досягти успіху»); методичного інструментарію емоційного впливу на розвиток позитивної мотивації студентів до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності («Самопрезентація умінь», «Сила погляду», «Коментар до світлини», «Добери позицію», «Жести в

моєму мовленні»); моделювання реальних професійних умов у процесі експериментального навчання (Е-портфоліо «Мої професійні здобутки», гра («Брейн-ринг», «Редакційна колегія»), вправа («Каверзні запитання»), SWOT-аналіз, само- та взаємооцінка, мультимедійні творчі проєкти («Компетентний соціальний працівник», «Сфера діяльності соціального працівника», «Моя майбутня професія – соціальний працівник»)).

У четвертому розділі **«Експериментально-дослідна робота з формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки»** розроблено й апробовано модель та експериментальну методику формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти, здійснено порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи.

Розроблено, обґрунтовано і реалізовано модель формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників, що обіймала методологічні підходи (системно-цілісний, комунікативно-діяльнісний, компетентнісний), педагогічні умови, етапи формування (інформаційно-збагачувальний, комунікативно-діяльнісний, продуктивно-творчий, оцінно-рефлексійний), форми і методи, критерії (знаннєво-мовленнєвий, комунікативно-дієвий, оцінно-рефлексійний), рівні (високий, достатній, задовільний, низький) і результати експериментальної роботи.

Перший – **інформаційно-збагачувальний етап** формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки передбачав реалізацію першої педагогічної умови («Інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти»). Створено взаємопов'язану систему теоретичних і методичних дисциплін загальної («Українська мова за професійним спрямуванням», «Загальна психологія», «Соціальна психологія») та професійної підготовки («Конфліктологія», «Технології соціальної роботи», «Основи консультування», «Методи соціальної роботи», «Соціальний супровід клієнта»), які ввійшли до міжпредметної логіко-дидактичної системи формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; уведено додаткові теми, спрямовані на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. На основі спроектованих схем розроблено зміст модулів елективного курсу «Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників» (Модуль 1. «Комунікативно-мовленнєва діяльність соціального працівника»; Модуль 2. «Регулювання відносин між суб'єктом і об'єктом соціально-педагогічної взаємодії»). У процесі експериментального навчання було використано такі форми роботи зі студентами: лекції (лекція-презентація із

використанням інформаційних технологій навчання «Комунікативно-мовленнєва діяльність майбутніх соціальних працівників»), лекція-діалог («Комунікативна культура особистості соціального працівника»), лекція-брейнстормінг («Психолого-педагогічний супровід комунікативно-мовленнєвої діяльності соціального працівника»). Особливістю лекції-презентації був розгорнутий коментар візуального наповнення лекції (опорні відео-слайди, малюнки, схеми). У процесі вивчення дисциплін «Українська мова за професійним спрямування», «Загальна психологія», «Теорія соціальної роботи» студенти опрацьовували теми: «Спілкування і комунікація», «Діяльність як форма активності особистості», «Основи комунікативної діяльності працівника соціальної сфери». У ході обговорення розглядали питання, що стосувалися комунікативно-мовленнєвої компетентності в професійній діяльності соціального працівника на міжпредметному рівні, як-от: «У чому полягає комунікативно-мовленнєва активність у професійній діяльності соціального працівника?», «Які чинники впливають на формування комунікативної культури соціального працівника?», «Як досягти високої культури спілкування?», «Розкрийте зв'язок мови із загальною культурою людини», «Як Ви розумієте вислів: «Мова – це підґрунтя культури, її розвиток» тощо. Обговорювали професійні й компетентнісні детермінанти майбутньої професії («наявність яких знань, умінь та навичок передбачає професійна компетентність»), «схарактеризуйте складники професійної компетентності, які особистісні якості складають основу професійної компетентності соціального працівника» (вправа розміщена на платформі <https://learningapps.org/display?v=puq1g7khc20>). Студентами було обґрунтовано важливість професійних знань і комунікативно-мовленнєвих умінь у майбутній професії, визначено спільне та відмінне у поняттях «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «комунікативно-мовленнєва компетентність». Опрацьовуючи лекцію «Психолого-педагогічний супровід комунікативно-мовленнєвої діяльності соціального працівника», студенти в процесі вивчення навчальних дисциплін «Соціальний супровід клієнта», «Технології соціальної роботи» визначали, що таке супровід, види супроводу, етапи його здійснення, функції супроводу; з'ясовували рівень усвідомлення майбутніми соціальними працівниками поняття «соціальний супровід», «психолого-педагогічний супровід комунікативно-мовленнєвої діяльності», мета їх здійснення. На лекційному занятті використано інтерактивні методи: асоціативний (студенти аналізували представлені на слайдах поняття «комунікація», «мовлення», «діяльність», «супровід», добирали слова, які з ними асоціюються, записували у вигляді асоціативного ряду, з якого обирали найбільш дотичні до визначення поняття «комунікативно-мовленнєвий супровід»); мозковий штурм (розглядання проблемних запитань «Що Ви вкладаєте в поняття комунікативно-мовленнєвий супровід?», «Яка мета його здійснення?», «Чи

потрібно здійснювати комунікативно-мовленнєвий супровід соціального працівника?». На прикінцевому етапі лекції студенти складали програму здійснення соціального супроводу сім'ї за поданою схемою (пригадували особливості роботи з діловою документацією на основі вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», «Ведення професійних документів»). У ході практичних занять виконували вправи («Я – професіонал», «Метод-прес»), розігрували ділові ігри («Що до чого», «Я зможу досягти успіху»). Лекція-діалог сприяла діалогічній взаємодії викладача зі студентами. Майбутні соціальні працівники в ході бесіди розмірковували над запитаннями: «Які чинники впливають на високий рівень культури спілкування соціального працівника?», «Чи повинен соціальний працівник володіти культурою мовлення?». Для закріплення знань студенти виконували вправу розміщену на платформі learningapps (<https://learningapps.org/display?v=pvagqw2pa20>). У процесі вивчення дисципліни «Основи міжособистісного спілкування» майбутні соціальні працівники опрацьовували теми «Основні характеристики спілкування», «Мовлення в міжособистісному спілкуванні», «Особливості вербального контакту». Для закріплення знань виконували тестові завдання, розміщені на платформі learningapps (<https://learningapps.org/display?v=pw4zthoe220>). Підсумковим етапом лекції була інтерактивна вправа «Вимоги до спілкування». Для самостійної роботи пропонувалися такі завдання: підготувати виступи та презентаційні матеріали до тем «Спілкування і комунікація – складники єдиного процесу комунікативної діяльності», «Специфіка людської комунікації», «Особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності соціального працівника», написання есе «Які особистісні риси сприяють успішній комунікативно-мовленнєвій взаємодії?». Особливістю міжпредметного проблемного завдання полягала в навчанні студентів розв'язувати професійні, комунікативно спрямовані завдання за міжпредметними зв'язками, узагальнювати та систематизувати знання з погляду різних наукових дисциплін як професійно спрямованих, так і психологічних та лінгвістичних. Поступовість у формуванні міжпредметних понять із різним ступенем узагальнення міжпредметного навчального матеріалу забезпечувалася системою створених проблемних ситуацій, у якій перехід від однієї ситуації до наступної здійснювався поетапно, через підсистему підготовчих монопредметних завдань, як-от: «компетенція», «компетентність», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «комунікативно-мовленнєва компетентність».

На другому, **комунікативно-діяльнісному етапі** впроваджено педагогічну умову «комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників». На цьому етапі було проведено лекції «Особливості ділового спілкування в діяльності соціального працівника», тренінг «Усвідомлене «Я» у професії», спрямований

на формування комунікативних умінь і практичних навичок оволодіння професією «соціальний працівник». У процесі виконання практичних завдань відпрацьовувалися комунікативні вміння: встановлювати комунікативно-мовленнєву взаємодію з клієнтом (моделювання ситуацій «Розмова з клієнтом», «Обговорення питань», «Бесіда на задану тему»), виступати ініціатором спілкування («Давайте поговоримо», «Пригадування подій»), підтримувати розмову (відпрацювання технік активного слухання (мовчу, слухаю (поза, погляд), чую (вербальне реагування), вправи («Це цікаво ...», «Хотілося б дізнатися про це більше ..», «Що ви на це скажете ...», «Буду мати на увазі), заохочення (комунікативно-мовленнєва підтримка студента) та розуміння (відображення емоцій, фактів (парафраз)) етичних принципів ведення бесіди (тактовність, терпимість, емпатія, психологічний такт), коуч-технології (правильна почерговість задавання запитань, спрямована на поетапність та логічну зв'язність між собою; вибір стилю спілкування (директивний чи вільний), доречного до ситуації, що розглядається. Студенти готували презентаційні матеріали до тем «Невербальні засоби спілкування (акустичні, оптичні)», добирали вправи для роботи в групі. Презентація матеріалів здійснювалася на інтерактивній дошці SMART Board. На on-line сервісі YouTube студенти переглядали життєві ситуації клієнтів, здійснювали їх аналіз, заповнювали ділову документацію, проводили обговорення, дискусії. Виконуючи вправу «Правила спілкування», студенти розглядали подані ситуації та аналізували їх з позиції «Допустимо» / «Не допустимо» відповідно до етичного кодексу соціального працівника. Після аналізу відбувалося колективне обговорення дій соціального працівника. Під час висловлювань практикувався запис на диктофон для повторного прослуховування та виправлення допущених помилок в усних висловлюваннях. Для перевірки засвоєння нових понять майбутні соціальні працівники писали термінологічні диктанти, виконували вправу «Незакінчені речення», «Знайди визначення до терміна» на платформі learningapps (<https://learningapps.org/display?v=pce27omzt20>).

Метою третього – **продуктивно-творчого етапу** було формування в майбутніх соціальних працівників практичних умінь і навичок самостійно вирішувати змодельовані професійні ситуації, використовувати вербальні та невербальні засоби в діловій комунікації. Для цього реалізували третю педагогічну умову – залучення студентів до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності. Майбутнім соціальним працівникам надавався доступ до створених навчально-методичних матеріалів у системі дистанційного навчання d-learn.pnu.edu.ua та Google Діску. Для комунікації, здійснення консультування, організації відео-конференцій використовували on-line платформи Zoom, Google Meet, спілкування в мережі Viber, Telegram, Whats App, електронну пошту (e-mail); для створення інтерактивних вправ – on-

line service Learningapps; кросвордів, ребусів – puzzlecup, crosswordus, rebus1; «хмар» слів – Word It Out, Word Clouds, Answergarden, презентацій – PowerPoint, перегляду відео – YouTube.

На цьому етапі студенти самостійно (за поданим планом) ознайомилися з темою «Типи конфліктів та їх розв'язання», виписували з довідкової літератури її ключові поняття (конфлікт, конфліктна ситуація, інцидент), аналізували дібрані на YouTube конфліктні ситуації, дотримуючись алгоритму їх вирішення. Метод «Оксфордська дискусія» сприяв формуванню вміння презентувати відповіді, відстоювати власну позицію, переконувати, доводити, наводити аргументи. На практичному занятті розглядали кейси («Конфліктна ситуація, «Ухвалення рішення», «Конфлікт»), спрямовані на формування вміння вирішувати конфліктні ситуації, аналізувати й ухвалювати рішення, знаходити конструктивні шляхи їх розв'язання, працювати в групі, досягати міжособистісної взаємодії. Для самостійної роботи пропонували студентам розробити лепбук «Вирішення конфліктів у професійній діяльності соціального працівника», створити «хмару слів» із ключових понять, розв'язати кросворд, розгадати ребус. Вивчення теми «Особливості спілкування соціального працівника в мережі Інтернет» проходило у форматі конференції із використанням проєктної технології навчання. Студенти готували доповіді з презентаціями («Використання соціальних мереж у професійній діяльності соціального працівника», «Роль соціальних мереж у налагодженні конструктивної взаємодії», «Соціальні мережі як засіб професійного зростання соціального працівника», «Соціальні мережі як інструмент впливу на клієнта»). На практичному занятті обґрунтовували можливості використання інтернет-ресурсів у майбутній професійній діяльності для здійснення ефективної міжособистісної комунікації, визначали напрями професійної діяльності соціального працівника в мережі Інтернет; обґрунтовували їх важливість і доцільність, шляхи реалізації.

Науково-дослідницька робота виконувалась у межах гуртка «Communication», який було організовано для консультування та надання інформаційно-методичної допомоги студентам, обговорення дотичних до елективного курсу тем («Техніка мовлення», «Творчість у професійній діяльності соціального працівника», «Типові проблеми професійної комунікації в діяльності соціального працівника»), сприяння розвитку культури фахового мовлення, оволодіння засобами, методами та технологіями роботи з дикцією, голосом, темпом мовлення, емоційними станами. Метою проведення круглих столів («Вплив емоцій на здійснення комунікацій», «Особливості консультування різних категорій клієнтів»), дискусій («Чи вважаєте Ви комунікативну компетентність провідною у професійній діяльності соціального працівника?», «Як досягти професійної компетентності?», «Що важливіше у професії соціальний працівник: знання фаху чи комунікативні вміння?») було

відпрацювання вмінь сприймати та реагувати на критику, обмінюватися побажаннями, вживати форми мовленнєвого етикету, презентувати розроблені власні матеріали, здійснювати публічні виступи, підтримувати розмову, ставити запитання, використовувати професійну термінологію; обмін досвідом між студентами. Удосконаленню набутих практичних умінь сприяли й різні види практики (навчально-ознайомлювальна; виробничо-волонтерська; виробнича в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; закладах соціального обслуговування; виробнича практика із фаху).

Метою четвертого – **оцінно-рефлексійного етапу** було формування у майбутніх соціальних працівників уміння здійснювати рефлексію, взаємо- та самооцінювання професійних комунікативно-мовленнєвих умінь, критичність та гнучкість мислення під час виконання завдань. На цьому етапі реалізовано четверту педагогічну умову – позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності. Для цього добирали вправи, які викликали у майбутніх соціальних працівників позитивні емоції, відчуття радості й захоплення від виконаної роботи, професійне зростання та самовдосконалення в професії. Студенти створювали власні Е-портфоліо «Мої професійні здобутки» та розміщували їх на електронних платформах. Під час презентацій портфоліо майбутні соціальні працівники оцінювали роботи учасників (взаємооцінка), зокрема: наочність презентації (оформлення, якість виконання, володіння інформаційно-комунікаційними вміннями); позиціонували себе як професіонала (вміння спілкуватися – нормативне, фахове мовлення, використання професійної термінології, правильна побудова тексту висловлювання, чітка аргументація); повнота та глибина презентації (визначали свої сильні сторони (самооцінка), здійснювали поетапний аналіз діяльності, розкривали свій творчий потенціал; підсумовували здобуті результати (само- та взаємоаналіз); визначали перспективи на професійне самовдосконалення. Рольова гра «Вакансія» сприяла з'ясуванню сформованості у студентів умінь володіти писемним мовленням, презентувати себе, визначати та оцінювати професійні досягнення, розміщувати резюме на ділових платформах (work.ua, rabota.ua, jobs.ua, linkedin.com, hh.ua). Студентам пропонувалося вибрати резюме, яке справило на них враження, оцінити його щодо оформлення (розставлення необхідних реквізитів, текст повідомлення, стиль написання, висвітлення результатів діяльності, характеристика практичних навичок) та обґрунтування вибору. Виконуючи вправу «Склади текст», майбутні соціальні працівники висвітлювали інформацію в соціальних мережах (писали листи, оголошення, замітки про проведення благодійних акцій, організації конференцій тощо). Завдання самостійної роботи полягало в ознайомленні студентів з електронними навчальними матеріалами, офіційними сайтами, якими користуються соціальні працівники у професійній діяльності та

Інтернет-сторінками соціальних установ, з якими вони співпрацюють, здійсненні їх аналізу, розробленні макету сайту для соціального працівника. Під час гри «Брейн ринг» студенти відповідали на запитання: «Про яке поняття йде мова: «воно є основою всіх людських стосунків, сприяє збагаченню знань, умінь і навичок?», «Відсутність якої здібності, виключає можливість спільної діяльності, унеможливорює досягнення мети?», «У чому полягає інтерактивний складник спілкування?», «Обґрунтуйте, яким чином спілкування впливає на розвиток особистості», «Назвіть компетенції, які входять до структури професійної компетентності соціального працівника», «Як ви розумієте вислів: «Мова регулює стосунки між людьми, впливає на них»». Творчим завданням для команд учасників гри «Брейн-ринг» було створення та розгадування ребусів і кросвордів на on-line сервісах (puzzlecup, crosswordus, rebus1 та ін), створення «хмар» слів із використанням on-line платформ (Word It Out, Word Clouds, Answer garden та ін.). За допомогою методу SWOT-аналізу студенти визначали можливості та перешкоди на шляху досягнення мети, передбачали шляхи подолання невдач до сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності, визначали рівень комунікативно-мовленнєвої компетентності, шляхи професійного самовдосконалення. Завершальним етапом вивчення елективного курсу було виконання індивідуального творчого мультимедійного проєкту за темами на вибір («Компетентний соціальний працівник», «Сфера діяльності соціального працівника», «Моя майбутня професія – соціальний працівник», «Як розвивати комунікативні вміння?», «Комунікація – важливий професійний інструмент соціального працівника»).

По завершенні формувального етапу експерименту було проведено контрольний зріз для визначення рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності в майбутніх соціальних працівників.

Порівняльні дані рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки в експериментальній і контрольній групах на прикінцевому етапі дослідження подано в таблиці (див. табл.).

Таблиця

Порівняльні результати рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників до та після формувального етапу експерименту (за χ – середньоарифметичним значенням, у%)

Групи	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
	до	після	до	після	до	після	до	після
ЕГ	7,7	20	14,9	34,7	33,7	27,5	43,7	17,8
КГ	7,34	11,5	14,4	19,64	34,2	36,86	44,06	32,0

Як засвідчує таблиця, в експериментальній групі високого рівня досягли 20% студентів (було 7,7%), достатній рівень виявили 34,7% респондентів (було 14,9%), задовільний – 27,5% (було 33,7%), низький – 17,8% (було 43,7%). Тоді як у контрольній групі відбулися незначні позитивні зміни у рівнях сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. Так, високий рівень засвідчили 11,5% (було 7,34%) майбутніх соціальних працівників, достатній виявлено у 19,64% студентів (було 14,4%), задовільний – у 36,86% (було 34,2%). На низькому рівні залишилося 32,0% (було 44,06%) респондентів.

Для визначення достовірності одержаних результатів на прикінцевому етапі експерименту було висунуто статистичну гіпотезу (H_0) про тотожність розподілів значень досліджуваної характеристики в групах спостережень проти її повної альтернативи (H_1). Після впровадження експериментальної методики було констатовано, що за критерієм Хі-квадрат наявність статистично значимої відмінності спростовується (значення статистики Хі-квадрат становить 12.171, $p\text{-value}=0.00682$). За критерієм Фішера наявність статистично значимої відмінності спростовується ($p=0.006779$). За перевіреними двома критеріями Хі-квадрат та критерієм Фішера, результати експериментального дослідження підтвердили ефективність моделі й експериментальної методики формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і практичне розв'язання проблеми формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти.

1. Науково обґрунтовано методологічні концепти і визначено теоретичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності в контексті системно-цілісного підходу розглянуто як мегасистему. Макросистемами виступили визначені цілісні елементи (підсистеми), функції та зв'язки, що розкривають особливості спроектованої системи в цілому. Мікросистемами у структурі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності є такі: оволодіння комунікативно-мовленнєвою діяльністю; комунікативно-мовленнєві вміння, професійно-мовленнєве спілкування; професійно спрямовані освітні ситуації; комунікативні вправи (тренінги); ціннісні ставлення; комунікативно значимі особистісні якості; позитивні професійні мотиви; професійні інтереси; педагогічна взаємодія.

Застосування системно-цілісного підходу як методологічного інструментарію дало змогу розробити експериментальну методику формування комунікативно-мовленнєвої компетентності у процесі професійної підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти. Основу комунікативно-діяльнісного підходу становить навчання мови та мовлення у процесі мовленнєвої діяльності яка спрямовується на вирішення комунікативно-мовленнєвих завдань, і визначає необхідність оволодіння структурними компоненти цієї діяльності. Компетентнісний підхід розглянуто як спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток професійної, комунікативно-мовленнєвої компетентності, на підставі інтеграції професійно спрямованих і лінгвістичних дисциплін, що забезпечило ефективну професійну комунікацію та взаємодію.

2. Визначено комунікативно-мовленнєву компетентність майбутнього соціального працівника як інтегровану якість особистості, її здатність використовувати в практичній професійній діяльності набуті мовно / мовленнєві знання, вміння і навички, вербальні й невербальні засоби виразності, формули мовленнєвого етикету, життєвий досвід міжособистісного спілкування, сформовані особистісні й соціальні цінності, власне ставлення до соціального довкілля; вміння орієнтуватись у конкретній ситуації спілкування з клієнтами; ініціативність і стриманість, вміння досягати комунікативної мети; культура мовлення і комунікації. Її структуру складають особистісний, мотиваційний, когнітивний і діяльнісний компоненти.

Комунікативно-мовленнєву діяльність соціального працівника розглянуто як процес спілкування і комунікації між суб'єктами взаємодії, що передбачають вироблення спільного погляду на проблему задля досягнення мети спілкування, змістом якого є обмін інформацією, встановлення довірливих взаємин необхідних для налагодження продуктивної діяльності.

Комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників розуміємо як професійну комунікативно-мовленнєву взаємодію суб'єктів освітньої діяльності, спрямовану на підтримку та допомогу студентам у професійному зростанні, засвоєнні норм літературної мови, збагаченні словника термінологічною і професійною лексикою, саморозвиток та самовдосконалення в оволодінні професійними мовленнєвими навичками, що виявляються в умінні здійснювати комунікацію в різних її видах, формах і засобах, спрямованих на ефективне вирішення професійних завдань.

3. Визначено критерії і показники сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників: знаннєво-мовленнєвий критерій (обізнаність із поняттями: «комунікація», «спілкування», «комунікативно-мовленнєва діяльність»; усвідомлення поняття «соціальний працівник – суб'єкт комунікативно-мовленнєвої професійної діяльності»; обізнаність із поняттями «компетенція», «компетентність»; «мовленнєва

компетенція», «комунікативна компетенція» «комунікативно-мовленнєва компетентність»; «комунікативно-мовленнєвий супровід професійної діяльності соціального працівника»); комунікативно-дієвий (уміння організовувати ініціативно-діалогове спілкування з клієнтом; доречно використовувати вербальні і невербальні засоби виразності мовлення та формули мовленнєвого етикету; конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, прогнозувати поведінку партнера); оцінно-рефлексійний критерій (уміння здійснювати самоаналіз комунікативно-мовленнєвих дій у спілкуванні з партнером; ефективна мовленнєва самопрезентація «Я – соціальний працівник» (самооцінка); адекватна оцінка комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників (взаємооцінка)). Схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (високий, достатній, задовільний, низький).

4. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки: інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти; комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; залучення студентів до активної, самостійної, комунікативно-мовленнєвої діяльності; позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності.

5. Розроблено, обґрунтовано й апробовано модель (інформаційно-збагачувальний, комунікативно-діяльнісний, продуктивно-творчий, оцінно-рефлексійний етапи) та експериментальну методику формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі їхньої професійної підготовки, що передбачала поетапне впровадження визначених педагогічних умов. Метою першого, інформаційно-збагачувального етапу було набуття майбутніми соціальними працівниками знань з лінгвістичних і професійно спрямованих навчальних дисциплін, визначення ключових міжпредметних понять. Задля цього створено взаємопов'язану систему теоретичних і методичних дисциплін загальної («Українська мова за професійним спрямуванням», «Загальна психологія», «Соціальна психологія») та професійної підготовки («Конфліктологія», «Технології соціальної роботи», «Основи консультування», «Методи соціальної роботи», «Соціальний супровід клієнта»), впроваджено елективний курс «Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників», застосовано лекції-презентації, лекції-діалоги, лекцію-брейнстормінг, дискусії, інтерактивні вправи, мозковий штурм тощо. Метою другого – комунікативно-діялісного

етапу було навчання студентів розв'язувати професійно спрямовані практичні завдання під супроводом викладачів, набуття ними професійної обізнаності з особливостями здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності в майбутній професії. Реалізація відбувалася на практичних, семінарських заняттях, тренінгу «Усвідомлене «Я» у професії, у процесі вивчення елективного курсу. Було використано спеціально створені вправи, професійно спрямовані рольові та ділові ігри («Професійне майбутнє», «Я-реальне та Я-ідеальне», «Я – професіонал своєї справи», «Мої професійні вміння»), моделювання ситуацій, коуч-технології тощо. Третій – продуктивно-творчий етап – передбачав формування в майбутніх соціальних працівників практичних умінь і навичок самостійно і творчо вирішувати змодельовані професійні ситуації, використовувати вербальні та невербальні засоби в діловій комунікації. Реалізації поставленої мети сприяло застосування пошуково-дослідницького і проблемного методів навчання в межах педагогічного гуртка «Communication», елективного курсу, проведення різних видів практики (навчально-ознайомлювальна; виробничо-волонтерська; виробнича в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді; закладах соціального обслуговування; виробнича практика із фаху). Метою четвертого, оцінно-рефлексійного етапу було формування в майбутніх соціальних працівників умінь здійснювати рефлексію, взаємо- та самооцінювання професійних комунікативно-мовленнєвих умінь, критичності та гнучкості мислення. Її реалізації сприяло виконання студентами спеціальних вправ, метод SWOT-аналізу, само- та взаємооцінювання, індивідуально-дослідницьких, мультимедійних творчих проєктів («Компетентний соціальний працівник», «Сфера діяльності соціального працівника», «Моя майбутня професія – соціальний працівник»), створення Е-портфоліо «Мої професійні здобутки» тощо.

6. За результатами прикінцевого етапу експерименту виявлено, що у студентів експериментальної групи на відміну від контрольної, відбулися суттєві позитивні зміни в результатах сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності: високого рівня досягли 20% студентів (було 7,7%) і 11,5% (було 7,34%) – контрольної групи; достатній засвідчили 34,7% майбутніх соціальних працівників експериментальної (було 14,9%) і 19,64% студентів (було 14,4%) контрольної групи; задовільний рівень виявлено у 27,5% (було 33,7%) респондентів експериментальної групи та 36,86% (було 34,2%) – контрольної; на низькому рівні в експериментальній групі стало 17,8% (було 43,7%), а в контрольній – 32,0% (було 44,06%) студентів.

Достовірність отриманих експериментальних даних підтверджено застосуванням методів математичної статистики (критерій Хі-квадрат (Chi-square test) і критерій Фішера (Fisher's exact test)).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі

професійної підготовки в закладах вищої освіти. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників у системі «бакалавр» – «магістр».

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях автора:

Монографії та навчальний посібник

1. Березовська Л. *Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки* : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 412 с.

2. Березовська Л. Наукові підходи до формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат* : монографія / За наук. ред. д. пед. н. Оліяр М. П.; ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2019. С. 407–419.

3 Berezovska L. Formation of communicative-speaking competence of future social workers by a competent approach. *Education pedagogy: problems and prospects for development in the context of reform*. Editors : Sławomir Śliwa, Olga Tsybulko. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. С. 289–297.

4. Березовська Л. Самовиховання та саморегуляція особистості : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 168 с. (*гриф МОН*)

Публікації у наукових фахових виданнях України

5. Березовська Л. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах вищого навчального закладу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 568. С. 3–8.

6. Березовська Л. Творчість як складова професійної діяльності майбутнього соціального педагога. *Збірник наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Вип. ХХІ у 2-х частинах, Ч. 1. Серія : соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 227–233.

7. Березовська Л. Формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Чернівецького університету : Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 739. С. 3–7.

8. Березовська Л. Особливості комунікативно-мовленнєвої підготовки фахівців соціальної сфери. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : соціально-педагогічна. Вип. ХХVII. Кам'янець-Подільський : Медобори-2016. С. 14–21

9. Березовська Л. Специфіка мовленнєво-комунікативної діяльності майбутніх соціальних працівників. *Наукова педагогічна думка: науково-методичний журнал*. Рівне : РОППО, 2018. № 2 (94). С. 85–87.

10. Березовська Л. Сутність і характеристика комунікативно-мовленнєвого супроводу майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2019. № 1 (64). С. 18–23.

11. Березовська Л. Комунікативно-мовленнєва компетентність як складник процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Серія : Педагогіка. 2019. Випуск 1 (126). Одеса. С. 37–43.

12. Березовська Л. Комунікативно-мовленнєвий супровід у практичній підготовці соціального працівника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2019. Випуск 26. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 86 –94.

13. Березовська Л. Підготовка майбутніх соціальних працівників на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 63. С. 28–33.

14. Березовська Л. Характеристика рівнів сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип. 1 (88). Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля. С. 6–14.

15. Березовська Л. Професійно-зорієнтована модель формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі фахової підготовки. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2019. Вип. 16. Том 1. С. 20–24.

16. Березовська Л. Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал. 2019. № 7 (91) Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 162–172.

17. Березовська Л. Освітній коучинг у формуванні комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. *Освітній простір України: науковий журнал*. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2019. Вип. 17, Ч. 2. С. 222–228.

18. Березовська Л. Формування професійно спрямованого мовлення у структурі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий*

вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2019. № 4 (67). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського. С. 15–20.

19. Березовська Л. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молод. вчен. Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 1. С. 139–145.

20. Березовська Л. Засоби комунікації у професійній діяльності соціального працівника. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2020. Вип. 2. С. 6–13.

21. Березовська Л. Правила комунікації соціальних працівників у глобальних інформаційних мережах. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 2019. № 4. Кн. 2. Том III (85). Київ : Гнозис. С. 8–20.

22. Березовська Л. Використання освітньо-ігрових технологій у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : педагогіка*. 2020. № 1. С. 137–147.

23. Березовська Л. Комунікативні бар'єри у спілкуванні соціального працівника: шляхи подолання. *Український педагогічний журнал* 2020. № 2. С. 87–93.

24. Березовська Л. Формування умінь слухати співрозмовника у процесі комунікативно-мовленнєвої підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2020. № 1 (11). С. 191–194.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

25. Березовська Л. І. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Научные труды SWorld*. Випуск 45. Том 4. Иваново : Научный мир, 2016. С. 64–68.

26. Березовська Л. Формування комунікативно мовленнєвої компетентності соціальних працівників на засадах системно-цілісного підходу. *Science Rise: Pedagogical Education. «Science Rise: Pedagogical Education»*. Харків. 2019. № 2 (29). pp. 13–16. (Index Copernicus).

27. Березовська Л. Теоретичні засади комунікативно-мовленнєвої підготовки соціальних працівників у вищій школі. *Міжнародний науковий журнал Науковий огляд*. № 2 (55), 2019. С. 68–85.

28. Березовська Л. Формування комунікативно-мовленнєвої діяльності у процесі практичної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Scientific Journal Virtus*. 2019. № 35. С. 73–76.

29. Березовська Л. Організаційно-педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VII (86), Issue : 209, 2019. Nov. pp. 11–13.

30. Berezovska L., Tkachenko S., Berezovska L., Protas O., Parashchenko L., Durmanov A. Social partnership of services sector professionals in the entrepreneurship education. *Journal of Entrepreneurship Education*. Volume 22, Issue 4, 2019. P. 1–6. (Scopus).

31. Березовська Л. Специфіка суб'єкт-суб'єктної взаємодії в професійній діяльності соціального працівника. *Modern Scientific Researches*. Yolnat PE, Minsk, Belarus, Issue № 11. Part 1. March 2020. pp. 43–50.

32. Berezovska L. *Formation of communicative and speaking competence of social workers in the process of professional training*. World Science. Warsaw : RS Global Sp. z O. O. № 3 (55). Vol. 3, March 2020. pp. 16–23.

Опубліковані праці апробаційного характеру

33. Березовська Л. Соціалізація особистості – важливий етап формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции: Сборник материалов V междунар. науч.-практ. конф. Брест. 2011 г. в 2 ч. Ч. 2. С. 37–43.*

34. Березовська Л. Особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до професійного спілкування. *Соціальна педагогіка і соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами III всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Тернопіль : Вектор, 2015. С. 5–9.

35. Березовська Л. Деякі аспекти проблеми формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Соціальна робота як правозахисна професія* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 2015. С. 11–14.

36. Березовська Л. Толерантність як необхідна складова діалогічного спілкування фахівців соціальної сфери. *Інформаційний бюлетень кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи*: тези доповідей 1 Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ : НАІР 2016. С. 75–79.

37. Березовська Л. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до діалогової комунікації у процесі професійної підготовки. *Особистість, суспільство, політика* : Матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. Люблін : WSEI, 2016. С. 28–32.

38. Березовська Л. Формування комунікативних умінь майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців* :

Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 2016. С. 22–23.

39. Березовська Л. Особливості комунікативно-мовленнєвого супроводу майбутніх фахівців соціальної сфери. *Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. С. 136–138.

40. Березовська Л. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у педагогіці вищої школи. *Соціальна робота і проблеми міграційних процесів у глобалізованому світі* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 23–26.

41. Березовська Л. Проблеми сучасної професійної підготовки соціальних працівників в Україні. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри*: збірник тез III міжнародної науково-практичної конференції. Кропивницький : ПВНЗ КІДМУ, 2018. С. 78–80.

42. Березовська Л. Навчально-методичне забезпечення формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. *Research and Innovation : Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. P. 97–100.

43. Березовська Л. Комунікативна культура як складник професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. X міжнародна науково-практична конференція «Духовно культурне виховання особистості в умовах входження людства в Епоху Культури» в рамках міжнародного проекту Д. Поля Шафера «Епоха Культури». 2019. Ч. 1. Вип. 2 (89). Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 30–38

44. Березовська Л. Методологічний вектор комунікативно-мовленнєвого супроводу підготовки майбутніх соціальних працівників. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності*: збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції. 2019. Ч. 1. Тернопіль : СМП «Тайп». С. 48–50.

45. Березовська Л. Міждисциплінарний підхід у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти* : зб. наук. доповідей. Одеса. 2019. С. 16–18.

46. Березовська Л. Організація самостійної роботи студентів – майбутніх соціальних працівників у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності. *Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique*. 2019. Vol. Genève, Suisse: Plateforme scientifique européenne. P. 8–10.

47. Березовська Л. Вплив мотивації на формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі фахової підготовки. *Соціологія та соціальна робота в умовах національних та*

регіональних викликів: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород. 2019. С. 15–17.

48. Березовська Л. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників на засадах інтегрованого підходу. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: матеріали I міжнародної науково-практичної конференції. Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка. Суми. 2019. Том 2. С. 131–133.

49. Березовська Л. Формування мовленнєвого етикету майбутніх соціальних працівників у процесі ділового спілкування. *Соціокультурологічні та психолого-педагогічні аспекти становлення особистості в сучасному суспільстві: тенденції і перспективи*: матеріали I міжнародної науково-практичної конференції пам'яті професора Володимира Костіва, м. Івано-Франківськ, 23 грудня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 25–28.

50. Березовська Л. Подолання конфліктних ситуацій у спілкуванні соціального працівника з клієнтом. *The 7th International scientific and practical conference «Dynamics of the development of world science»*. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. PP. 247–253.

51. Березовська Л. І. Особливості ділового спілкування у професійній діяльності соціального працівника. *The 8th International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science»*. Sofia, Bulgaria. 2020. PP. 149–155.

52. Березовська Л. Сприймання та взаєморозуміння в структурі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього соціального працівника. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*. Матеріали п'ятнадцятої міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2020 р.). Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2020. С. 124–127.

53. Березовська Л. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі тренінгових занять. *Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи*. Матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Кам'янець-Подільський, 28 квітня 2020 р.). Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2020. С. 8–12.

54. Berezovska L. I. Implementation of an Integrated Approach in the Formation of Communicative and Speech Competence of Future Social Workers. *VI International scientific and practical conference «Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation*. (Riga, Latvia – Kharkiv Ukraine, june 8–10, 2020). *International jorنال of education and science*. Vol. 3, № 2, 2020 PP. 15

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

55. Березовська Л. Технології професійного спілкування. Методичні рекомендації для студентів спеціальності 7.01010601 «Соціальна педагогіка».

Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 76 с.

56. Березовська Л. Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників: навчальний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 220 с.

АНОТАЦІЯ

Березовська Л. І. Теоретичні і методичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України. Одеса, 2020.

У дисертаційному дослідженні розроблено й науково обґрунтовано методологічні концепти формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (системно-цілісний, комунікативно-діяльнісний, компетентнісний підходи) та теоретичні і методичні засади формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; розкрито сутність і структуру феномену «комунікативно-мовленнєва компетентність майбутніх соціальних працівників»; уточнено поняття «комунікативно-мовленнєва професійна діяльність», «комунікативно-мовленнєвий супровід»; схарактеризовано стан сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки; визначено критерії (знаннєво-мовленнєвий, комунікативно-дієвий, оцінно-рефлексійний) із відповідними показниками (обізнаність з поняттями: «комунікація», «спілкування», «комунікативно-мовленнєва діяльність; усвідомлення поняття «соціальний працівник – суб'єкт комунікативно-мовленнєвої професійної діяльності»; обізнаність з поняттями «компетенція», «компетентність»; «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція» «комунікативно-мовленнєва компетентність»; «комунікативно-мовленнєвий супровід професійної діяльності соціального працівника; уміння організовувати ініціативно-діалогове спілкування з клієнтом; доречно використовувати вербальні і невербальні засоби виразності мовлення та формули мовленнєвого етикету; конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, прогнозувати поведінку партнера; здійснювати самоаналіз своїх комунікативно-мовленнєвих дій у спілкуванні з партнером; ефективну мовленнєву самопрезентацію «Я – соціальний працівник» (самооцінка); адекватно оцінювати комунікативно-мовленнєву діяльність майбутніх соціальних працівників (взаємооцінка).

Схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-мовленнєвої компетентності: високий, достатній, задовільний, низький.

У дослідженні визначено й науково обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки (інтеграція лінгвістичних дисциплін і дисциплін фахової спрямованості у процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у закладах вищої освіти; комунікативно-мовленнєвий супровід формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників; залучення студентів до активної самостійної комунікативно-мовленнєвої діяльності; позитивна мотивація майбутніх соціальних працівників до формування професійної комунікативно-мовленнєвої компетентності;).

Розроблено й обґрунтовано модель формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників, у процесі професійної підготовки що включала інформаційно-збагачувальний, комунікативно-діяльнісний, продуктивно-творчий, оцінно-рефлексійний етапи. Розроблено й апробовано діагностувальну й експериментальну методики формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки, елективний курс «Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників» та навчально-методичний супровід до нього.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєва компетентність, майбутні соціальні працівники, комунікативно-мовленнєві вміння, педагогічні умови, експериментальна методика.

SUMMARY

L. I. Berezovska The theoretical and methodical bases of formation of communicative-speech competence of social workers in the process of professional training. – Qualified scientific work as a manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences on a 13.00.04 specialty – Theory and methodology of professional education. – State institution «K. D. Ushinsky South Ukrainian National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Odessa, 2020.

In the dissertation research methodological concepts of formation of communicative and speech competence of social workers in the process of professional training (system and integral, communicative and activity, and competence approaches) and theoretical and methodical bases of formation of communicative and speech competence of future social workers are developed and scientifically substantiated; the essence and structure of the “communicative and speech competence of future social workers” phenomenon are revealed; the concept of “communicative and speech professional activity”, “communicative and speech

support" are specified; the state of formation of communicative and speech competence of social workers in the process of professional training is characterized; the criteria (cognitive and speech, communicative and effective, evaluative and reflective) with the corresponding indicators (awareness of the following concepts: "communication", "communicative and speech activity; awareness of the concept of a "social worker – the subject of communicative and speech professional activities"; conversance with the concepts of "competence", "expertness"; "speech competence", "communicative competence", "communicative and speech competence"; "communicative and speech support of professional activity of a social worker; ability to organize initiative and dialogue communication with the client; to use to the purpose verbal and nonverbal means of speech expression and formulas of speech etiquette; to resolve constructively conflict situations, to predict partner behavior; to carry out self-analysis of one's own communicative and speech actions in communication with a partner; effective speech self-presentation "I am a social worker" (self-assessment); to assess adequately the communicative and speech activity of future social workers (mutual evaluation). The levels of formation of communicative and speech competence are characterized: high, sufficient, satisfactory, low.

The pedagogical conditions for the formation of communicative and speech competence of social workers in the process of training (integration of linguistic disciplines and disciplines of professional orientation in the process of formation of communicative and speech competence of social workers in higher education are identified and scientifically substantiated; communicative and speech support in the process of formation of communicative and speech competence of future social workers; involvement of students in active, independent, communicative and speech activity; positive motivation of students to the formation of professional communication and speech competence).

A model of formation of communicative and speech competence of social workers in the professional process is developed and substantiated, which included information and enriching, communicative and activity, productive and creative, evaluation and reflection stages. The purpose of the first, information and enrichment stage, was the formation of future social workers' communicative and speech competence; mastering of the basic concepts: "communication", "communicative and speech activity", "communicative and speech competence", "communicative and speech professional activity"; mastering of the knowledge of communication and speech support of the professional activity of a social worker. At the second, communicative and activity stage, students were encouraged to have positive motivation for the formation of communicative and speech competence, communicative and speech skills. The third, productive and creative stage, envisaged the formation of practical skills and abilities to independently solve simulated professional situations among students, future social workers, to use verbal and

nonverbal means in business communication; exploratory and problem-based teaching methods predominated. The fourth, evaluation and reflection stage, envisaged the formation of future social workers' ability for reflexion, mutual and self-assessment of professional, communication and speech skills, critical thinking and flexibility of thinking while performing tasks.

The diagnostic and experimental methods of formation of communicative and speech competence of social workers in the process of professional training, the elective course “Technologies of communicative and speech activity of social workers” and educational and methodical support to it are developed and tested.

Key words: communicative and speech competence, future social workers, communicative and speech skills, pedagogical conditions, experimental methods.

Підписано до друку 12.10.2020 р.